

ULTIMUL CULIANU

H.-R. Patapieviici – născut la 18 martie 1957 (București). Studii de fizică (1977–1981; diplomă de specializare 1982), cercetător științific (1986–1994), asistent universitar (1990–1994), director de studii (1994–1996), membru în colegiul Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS, 2000–2005), președinte al Institutului Cultural Român (ICR, 2005–2012). Președinte Artmark (din 2015). Cercetător privat în istoria ideilor. Scriitor. Realizator TV. Director al revistei *ID – Idei în Dialog* (2004–2009). A susținut cursuri de istoria științei și de istoria ideilor (Universitatea București). Membru al Grupului pentru Dialog Social (GDS); al Uniunii Scriitorilor din România (USR); al PEN Club. Membru fondator al Societății Academice Române (SAR) și al Grupului de Cercetare a Fundamentelor Modernității Europene (Universitatea București și New Europe College). Membru de onoare al Institutului Ludwig von Mises – România. Debut în presă – 1992 (*Contrapunct*). Colaborări la 22, *LA&I*, *Dilema*, *Orizont*, *Vatra*, *Secolul 20*. Rubrici permanente la 22 (1993–2003), *LA&I* (2003–2004) și *Dilema Veche* (2004–2005), *ID – Idei în Dialog* (2004–2009). Editorialist la *Evenimentul Zilei* (2006–2010).

Cărți publicate: *Cerul văzut prin lentilă*, Nemira, 1995 (Premiul pentru eseu al Editurii Nemira, 1993; Premiul pentru debut al Uniunii Scriitorilor, 1995); Polirom, 2002. *Zbor în bătaia săgeții*, Humanitas, 1995; traducere în engleză: *Flying against the Arrow*, CEU Press, 2002. *Politice*, Humanitas, 1996. *Nézz vissza haraggal: A románokról – roman szemmel* (Az előzőt Konrád György írta), Pont/Kiadó, Budapest, 1997. *Omul recent*, Humanitas, 2001 (Premiul Uniunii Scriitorilor pentru eseu; Premiul revistei *Cuvântul*; Premiul AER pentru eseu); traducere în spaniolă: *El Hombre reciente*, Altera, Madrid, 2005. *Ochii Beatricei*, Humanitas, 2004 (Premiul Uniunii Scriitorilor pentru eseu); traducere în italiană: *Gli occhi di Beatrice: Com'era davvero il mondo di Dante?*, Bruno Mondadori, Milano, 2006; traducere în spaniolă: *Los ojos de Beatriz: ¿Cómo era realmente el mundo de Dante?*, Siruela, Madrid, 2007. *Discernământul modernizării*, Humanitas, 2004. *Despre idei și blocaje*, Humanitas, 2007 (cu o nouă prefață, reluat cu titlul *De ce nu avem o piață a ideilor*, Humanitas, 2013). *Ultimul Culiănu*, Humanitas, 2010. *O idee care ne sucește mințile* (în colaborare), Humanitas, 2014. *Partea nevăzută decide totul*, Humanitas, 2015. *Două eseuri despre paradis și o încheiere*, Humanitas, 2018 (Premiul Scriitorului anului 2018; Premiul pentru Cartea de Critică, Eseu și Istorie literară, 2018). *Anii urii*, Humanitas, 2019. *Despre viață, destin & nostalgie*, Humanitas, 2022. *Înapoi la argument: Patru dialoguri despre splendorile prea repede uitate* (împreună cu Gabriel Liiceanu), Humanitas, 2023.

Traduceri (în colaborare): David Bohm, *Plenitudinea lumii și ordinea ei | The Wholeness and the Implicate Order*, Humanitas, 1995.

Selecție, îngrijire de ediție, cronologie, introducere și comentarii: Ezra Pound, *Opere I: Poezii, 1908–1920*, Humanitas Fiction, 2014.

Emisiuni TV realizate: *Ideii în libertate*, pentru TVR Cultural, 2002–2005 (Premiul Consiliului Național al Audiovizualului, CNA, pentru cea mai bună emisiune culturală a anului 2003; Marele Premiu al Asociației Profesioniștilor de Televiziune, APTV, 2004); *Înapoi la argument*, pentru TVR Cultural, 2006–2012.

HORIA-ROMAN
PATAPIEVICI

ULTIMUL CULIANU

HUMANITAS

Pe copertă: Colaj după *Tarotul* lui Jean Noblet de Andrei Gamaș
(Paris, c. 1650)

Redactor: Lidia Bodea
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Georgeta-Anca Ionescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Livco Design

© HUMANITAS, 2010, 2025

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Patapievici, Horia-Roman
Ultimul Culianu / Patapievici Horia-Roman. – București:
Humanitas, 2025
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-8784-5
14

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
rel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

SUMAR

<i>Cuvânt înainte</i>	11
Capitolul I: Teoria „ultimului“	15
Capitolul II: Metoda universală a ultimului Culianu ...	45
Capitolul III: Jocul serios al magiei. Cartea abandonată ..	115
Capitolul IV: Ultimul Culianu. Cărțile nescrise	187
<i>Notă bibliografică</i>	223
<i>Lămuriri asupra cărții</i>	231
<i>Cuprins</i>	237

CUVÂNT ÎNAINTE

„O carte – răsad de fantasme menit unui culegător necunoscut – este înainte de toate bilanțul unor studii, al unor cuceriri și, mai ales, al unor înfrângeri.“ Cu aceste cuvinte își începea Ioan Petru Culianu cuvântul înainte la *Eros și magie în Renaștere*, scris la Groningen în 3 iulie 1983. Ele se aplică perfect și cărții de față. Studiile, cuceririle, înfrângerile – bilanțul. Să le luăm pe rând.

Studiile mele dedicate gândirii lui Culianu se întind pe mulți ani: au început în 1992 și s-au încheiat, cred, în 2003. Din aceste studii au rezultat articolele pe care le-am publicat, postfețele pe care le-am scris, conferințele pe care le-am ținut și dezbaterile publice la care am participat de-a lungul timpului.¹ Numai o mică parte din aceste studii au căpătat expresie publică. Dar partea lor invizibilă, care a implicat o investigație aproape existențială a surselor lui Culianu, rămâne cea mai importantă. Căci Culianu, chiar și după ce a fost înțeles, rămâne un autor neelucidat.

Cuceririle se referă la câteva descoperiri personale: cezura din gândirea lui Culianu, ideea „ultimului“, programul epistemologic aflat în spatele tezei cenzurii imaginarului, importanța magiei, în fine, portanța gândirii ultimului Culianu. Cartea pe care o ofer acum cititorului reprezintă un studiu asupra gândirii lui Ioan Petru Culianu sub forma unui bilanț al acestor „cuceriri“. Studiul meu pune în joc două teme: o ipoteză de teoria culturii (teoria „ultimului“) și o expunere textuală a gândirii „ultimului“ Culianu. Am dezvoltat un argument stratificat, pe care l-am expus în patru capitole.

¹ Pentru modul în care a fost alcătuită cartea de față, vezi *infra*, „Lămuriri asupra cărții“.

În primul capitol („Teoria «ultimului»“), am introdus noțiunile de „cezură“ și de „cenzură transcendentă“ și am schițat teoria „ultimului“. Am arătat, în oglinda „ultimului“ Nietzsche, care este relevanța acestei teorii asupra cazului Culianu. Acest lucru mi-a permis să fac o primă departajare a „primului Culianu“ de „ultimul Culianu“.

În al doilea capitol („Metoda universală a ultimului Culianu“), am pornit la (re)construcția metodei ultimului Culianu, pe cazul concret al gnozelor. Gnozele dualiste constituie materia asupra căreia Ioan Petru Culianu a încercat prima oară clasificarea formală din care s-a dezvoltat mai apoi metoda sa universală. Am arătat cum din această clasificare formală s-a autonomizat, după declanșarea cezurii, o foarte generală metodă a „opțiunii binare“, pe care gândirea ultimului Culianu avea să o transforme într-o *mathesis universalis*. Ca să pun în lumină efectele cezurii, am făcut o prezentare comparativă a metodologiei „primului“ și „ultimului“ Culianu. Tot în acest capitol am prezentat unele din cele mai spectaculoase consecințe ale ultimei sale gândiri (teza autocertitudinii cognitive și teza inseparabilității temporale).

În capitolul al treilea („Jocul serios al magiei. Cartea abandonată“), am făcut un pas înapoi în timp: m-am întors la originea creației lui Culianu ca să îi pot înțelege mai bine realizările finale. În acest scop, am făcut mai întâi un bilanț descriptiv al operei și am propus o periodizare a marilor etape de creație.² Apoi am evaluat creația „primului Culianu“ și a „ultimului Culianu“ în

² Iată, rapid formulată, propunerea de periodizare: „tânărul Culianu“ (*Jocuri serioase*, 1979); „primul Culianu“ (*Eros și magie în Renaștere*, 1981); tranziția de la „primul“ (*Gnozele dualiste*, 1986) la „ultimul“ Culianu (*Arborele Gnozei*, 1990); „ultimul Culianu“ (*Călătorii în lumea de dincolo*, 1990; articolele din revista *Incognita*, 1989-1990; proiectele de cărți, 1990-1991). Anii care apar în dreptul titlurilor din paranteze sunt anii scrierii ori rescrierii, nu ai publicării.

lumina aspirațiilor și năzuințelor (uneori nemărturisite) ale „tânărului Culianu“. Cartea neterminată *Iocari serio* constituie, pentru înțelegerea resorturilor adânci ale gândirii ultimului Culianu, un martor „arheologic“ inestimabil. În lumina a ceea ce a rămas neterminat la „tânărul Culianu“ am încercat să evaluez portanța a ceea ce a rămas neterminat la „ultimul Culianu“.

În capitolul al patrulea („Ultimul Culianu. Cărțile nescrise“), am depănat consecințele ultime ale metodei universale concepute de Ioan Petru Culianu, pornind de la descrierea ultimelor sale proiecte de cărți, așa cum au rămas acestea consemnate în *Nachlass*-ul Culianu. Stilul foarte special al ultimului Culianu mi-a permis să pun în evidență caracterul vertiginos al ultimei sale gândiri, despre care am conjeturat că stă sau cade împreună cu statutul profetic a trei din concluziile ori premisele sale: teza preeminenței religiei, teza autocertitudinii cognitive și teza inseparabilității temporale. Studiul meu se încheie cu o comparație între întreruperea gândirii lui Nietzsche și întreruperea gândirii lui Culianu.

Ajung astfel la înfrângeri. Autorul de care mă ocup în această carte nu este un autor neutru: gândirea lui a fost întreruptă printr-un asasinat.³ Or, eu fac aici o ipoteză metafizică privind asasinarea lui. Un lucru trebuie, de aceea, imediat lămurit.

Asasinarea lui Culianu pune două probleme: prima este juridică și se referă la crimă; a doua este metafizică și se referă la întreruperea gândirii. Prima problemă ridică chestiunea identificării asasinului (sau asasinilor), care a rămas nerezolvată. A doua problemă ridică chestiunea interpretării unei gândiri excepționale în termeni destinali: cartea pe care o aveți în mâini încearcă să gândească viața și teoriile lui Ioan Petru Culianu în acești termeni. Abordarea mea este metafizică: ea privește tot ce se referă la biografia lui Culianu din perspectiva articulării și creșterii gândirii sale, cam în felul în care teoriile de filozofia culturii privesc marile creații – fără vreo

³ Pe 5 ianuarie 2010, Ioan Petru Culianu ar fi împlinit 60 de ani. A fost asasinat la 41 de ani, acum *exact* 19 ani (21 mai 1991).

referire esențială la creatorii lor. Viețile lor sunt menționate, dar numai pentru valoarea lor indicativă. Pentru filozofia culturii, marii autori sunt simptome ale spiritului (în sensul lui Hans Sedlmayr).⁴ Din acest motiv, studiul meu poate fi citit și ca o ipoteză de filozofia culturii, argumentată pe un caz de creator.

Am privit legătura dintre ipoteza cenzurii transcendente (formulată de Lucian Blaga) și realitatea asasinării lui Culianu sub semnul a ceea ce Carl Gustav Jung numea „Synchronizität” – un termen pe care părintele André Scrima îl traducea prin „concomitență”.⁵ Ce este concomitența? Rapid spus, concomitența este o „coincidență plină de înțelesuri”; înseamnă „apariția concomitentă a două evenimente semnificative, care nu sunt conectate cauzal”, dar care prezintă înrudiri de semnificație atât de puternice, încât le face să fie resimțite subiectiv ca fiind conectate.⁶ Divinația, de pildă, este bazată pe concomitență.⁷ Pentru Jung, *toată* gândirea magică se bazează pe existența concomitențelor. În același timp,

⁴ Hans Sedlmayr, *Pierderea măsurii* [1948], traducere de Amelia Pavel, Editura Meridiane, București, 2001 (vezi „Introducerea”, pentru metoda simptomelor, și toată prima parte, „Simptome”, pentru decuparea acestora din faptele istorice). „Dacă suntem în stare să privim aceste fenomene nu numai ca pe niște fapte istorice, ci și ca pe niște *simptome*, atunci va rezulta fără efort diagnosticul suferinței timpului nostru” (p. 7). „Abuzurile caracterizează cel mai bine tendințele” (Auguste Choisy).

⁵ C.G. Jung, *Synchronicity. An Acausal Connecting Principle* [1952], translated from the German by R.F.C. Hull, Routledge & Kegan Paul, London, 1972. Ideea cărții a fost pentru prima oară prezentată în 1951, în eseul „Über Synchronizität” (publicat în *Eranos-Jahrbuch 1951*). Oriunde Jung folosește cuvântul *Synchronizität* (tradus în engleză prin *synchronicity*), eu voi traduce, pe urmele părintelui Scrima, prin „concomitență”.

⁶ Jung, *Synchronicity*, pp. 14; 16; 22; 27; 32; 36; *passim*.

⁷ *Ibidem*, p. 52, n. 60.

Jung avertizează că postularea concomitenței nu instituie o explicație (căci, dacă ar institui, ar reveni la o relație de cauzalitate): ea implică doar constatarea că două evenimente care nu pot fi conectate cauzal prin procedeele științei moderne nu pot fi privite, în același timp, ca fiind complet decuplate, deoarece se prezintă concomitent cu aceeași semnificație. Între cele două evenimente, rolul de *tertium comparationis* este jucat de înțelesul lor comun: însă „[n]u poate fi vorba de cauză și efect: este pur și simplu o cădere în timp împreună, un soi de simultaneitate”⁸. Prin această imagine, funcția metaforică a metodei concomitențelor se impune de la sine. În același sens mi s-a impus și mie, când m-am decis să o folosesc: „o cădere în timp împreună, un soi de simultaneitate”.

Din punct de vedere metodologic, noțiunea de concomitență mi-a îngăduit să gândesc deopotrivă împreună și separat, dar în interiorul aceleiași semnificații, atât întreruperea gândirii lui Culianu, cât și dispariția sa fizică – întreruperea, prin ipoteza cenzurii transcendente, dispariția, prin realitatea crimei. Cele două evenimente nu trebuie gândite cauzal, ci în termeni de concomitență. Am folosit deci ipoteza cenzurii transcendente ca pe un cifru al misterului și al inacceptabilului. Cititorii însă nu trebuie să uite nici o clipă că Ioan Petru Culianu a fost asasinat și că acest om excepțional a fost smuls din viață printr-o crimă îngrozitoare, comisă de un scelerat care nu a fost niciodată adus înaintea justiției. Prin urmare, ipoteza de filozofia culturii pe care am făcut-o nu trebuie nici o clipă să ascundă scandalul crimei: concomitența nu poate fi nici scuză pentru faptă, nici lenifiant pentru suferință.

La aceste reflecții, simt nevoia să adaug un avertisment. În această carte, gândirea lui Ioan Petru Culianu este expusă în sine, fără vreo referire la modul în care lumea specialiștilor de strictă observație s-a raportat la propunerile, descoperirile și inovațiile sale. Giovanni Casadio nota răceala cu care specialiștii în gnosticism

⁸ *Ibidem*, pp. 91; 27.

au întâmpinat *Gnozele dualiste ale Occidentului* ori consternarea adeptilor metodei istorice față de teoriile sale cognitive. Tot Casadio, care l-a cunoscut pe Culianu, consemnează contrastul dintre creșterea notorietății sale mondiale și scăderea reputației sale în lumea specialiștilor: „cu cât creștea succesul lui Culianu în termeni de apropiere și de recunoaștere din partea unor *mâtres à penser* renumiți (de exemplu U. Eco, E. Zolla, H. Bloom, ca să nu mai vorbim de Eliade), în termeni de acces la mari edituri și la medii [de informare] și, în consecință, în termeni de popularitate în rândurile marelui public de o parte și de cealaltă a oceanului, cu atât scădea reputația lui în cercul restrâns, dar autorizat al specialiștilor academici (în special printre colegi ai lui istorici ai religiei [...])”⁹. Culianu, crede Casadio, se afla în ultimii săi ani de viață într-un periculos echilibru între studiul religiilor și predicarea unei „noi religii“, care era metoda sa universală de cunoaștere. Unii savanți tradiționali vedeau în el un „Gabriele d’Annunzio al istoriei religiilor“ și erau contrariați de „acel guru intelectual de dimensiuni planetare în care [Culianu] era pe cale să se transforme în ultimii ani ai vieții”¹⁰.

Această dispută nu m-a interesat, deoarece scopul meu a fost să descifrez o metodă, în sine și în raport cu speranțele legate de ea, nu să fac studii de sociologia cercetării. Din acest motiv, în studiul meu nu există decât prea puține referiri la felul în care lumea academică i-a primit gândirea. M-am ocupat numai de metoda și de intențiile cu care Ioan Petru Culianu a clasificat, evaluat și valorizat materialul său de specialitate.

Două sunt motivele pentru care am procedat așa. Primul este că nu sunt competent să judec în fond contribuțiile sale de specialitate. Firește, aș fi putut să menționez și să discut recenziile și sintezele care s-au ocupat explicit de Culianu ori fac doar referire

⁹ Giovanni Casadio, „Ioan Petru Culianu sau contradicția“, în: *Ioan Petru Culianu. Omul și opera*, p. 167.

¹⁰ *Ibidem*, p. 162.

la el – dar ar fi fost o abordare exterioară, bazată pe invocarea câte unei autorități ori pe acceptarea, imposibil de criticat din afara specialității, a consensului de moment. Cine știe din istoria diferitelor discipline că adevărul nu are (întotdeauna) legătură cu consensul instituțiilor ori al autorităților, acela își va păstra scepticismul în privința sociologiei cunoașterii și va prefera metoda de evaluare tradițională: cercetarea critică individuală. Dar aceasta este o cale *numai* pentru specialist.

Al doilea motiv ține de metoda pe care am adoptat-o în studiul meu. Scopul meu a fost redarea gândirii lui Culiănu, atât a celei explicite, cât și a celei implicite (ori ascunse), din perspectiva constatării unei rupturi de nivel în evoluția gândirii sale. De aceea, pentru studiul meu, esențială nu a fost doar prezentarea gândirii sale realizate (în opere finite), ci, în special, reconstituirea intențiilor sale. Așa cum realizările trebuie judecate în funcție de intenții, portanța unei gândiri se lasă ghicită mai ales dinspre îndrăznelile care au suscit-o. Pe acestea m-am străduit să le pun în evidență. Or, o astfel de investigație este ca un sistem dinamic cu două grade de libertate: metodologia și gnoseologia. Ca să pot studia în voie metodologia (și pentru a putea obține o claritate satisfăcătoare a deducției), era epistemologic convenabil să îmi iau ochii de la gnoseologie. Altfel spus, ca să îi pot înțelege mai bine metoda, a trebuit să îi iau în serios rezultatele. Am considerat cunoașterea produsă de studiile sale ca fiind în general valabilă (adică întemeiată sub raportul surselor, bine orientată sub raportul literaturii secundare, logic construită sub raportul deducțiilor și bine condusă sub raportul flerului de specialist). Cum am mai spus, ca să îi înțeleg mai bine metoda, i-am tratat contribuțiile ca și când ar fi fost valide. Acest procedeu nu este o suspendare a spiritului critic (faptul se poate vedea din obiecțiile cu care am însoțit unele din afirmațiile sale), ci o decizie metodologică impusă de necesitățile reconstrucției teoretice.

Un ultim cuvânt. La scrierea articolelor care au stat la originea acestei cărți, am fost purtat de entuziasm: entuziasmul față de

descifrarea unei gândiri excepțional de ingenioase. La rescrierea lor (și la facerea cărții), am fost permanent însoțit de tristețe: tristețea pricinuită de ireversibila irosire a unei gândiri geniale.

Prin urmare – studiile, cuceririle, înfrângerile. Cartea *Ultimul Culianu*, pe care o pun acum la dispoziția cititorului, este (și) bilanțul meu personal.

București, la 12 mai 2010

MULȚUMIRI

Nu pot încheia acest cuvânt fără să mulțumesc celor care prin îndemnul lor, sfaturile și strădania lor au făcut posibilă apariția acestei cărți. Lui Gabriel Liiceanu, care cu nesfârșită prietenie și răbdare nu a făcut economie de nici o strategie de captare a bunăvoinței pentru a mă hotărî să scriu această carte. Lui Mircea Mihăieș, care a citit cu infinită răbdare toate variantele capitolelor, pe măsură ce le scriam, criticându-le rând pe rând și făcându-mi numeroase sugestii neprețuite, pe care le-am încorporat în structura lor pe măsură ce le-am rescris. Mărturisesc aici public, cu grație, că i-am urmat toate sugestiile: fără obiecțiile și observațiile sale această carte ar fi apărut într-un cu totul alt chip. Lidiei Bodea îi mulțumesc pentru răbdarea, competența și atenția afectuoasă cu care s-a îngrijit de buna față editorială a acestei cărți.

Capitolul I TEORIA „ULTIMULUI“

Operele împlinite

1. Creatorii împliniți, cei care își împlinesc opera crescând organic. Noțiunea de „dincolo“ al propriei opere. Noțiunea de „ultimul“.
2. Heidegger, un caz intermediar.

Saltul dincolo și cenzura transcendentă

3. Nietzsche, saltul spre „dincolo“-ul operei sale.
4. Lucian Blaga și ideea „cenzurii transcendente“.
5. Întâlnirea cu Zarathustra. Ultimul Nietzsche.
6. Schema generală a cenzurii și a cenzurii transcendente.

Perfecțiunea și moartea

7. *Eros și magie*, opera paradigmatică a primului Culianu. *Arborele Gnozei*, opera paradigmatică a ultimului Culianu. Două introduceri și o trecere în lumea de dincolo.
8. Ce a descoperit ultimul Culianu.
9. Culianu și Lönnrot.